

ГАВРИЛО ІВАНОВИЧ БІЛИК
(до 110-річчя від дня народження)

Г.І. Білик — директор Інституту ботаніки АН УРСР (1963—1968 рр.)

G.I. Bilyk, Director of the Institute of Botany, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR (1963—1968)

У квітні 2014 р. минуло 110 років з дня народження видатного українського геоботаніка, одного з фундаторів Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного, блискучого знавця рослинного покриву України, видатного організатора науки, доктора біологічних наук, професора Гаврила Івановича Білика (1904—1985 рр.).

Початок його наукової діяльності збігся зі становленням та бурхливим розвитком тоді ще молодій геоботанічній науки, основи якої на початку ХХ ст. заклав Й.К. Пачоський і помітно поглиблювали його сучасники — О.М. Краснов, Г.І. Танфільєв, І.Г. Борщов, В.І. Талієв, та інші відомі природодослідники. У 1920-х роках центром розвитку геоботаніки (фітоценології) стає Київ, де успішну діяльність у цьому напрямку розгорнули наш видатний геоботанік, флорист і систематик рослин, ботаніко-географ Ю.Д. Клеопов і його відомі учні Г.І. Білик, Ф.О. Гринь, Д.Я. Афанасьєв, М.І. Косець та ін. Саме учні Ю.Д. Клеопова сформували в Україні нове покоління геоботаніків повоєнного часу, яке успішно, самобутньо і самостійно розвивало майже всі напрямки геоботаніки, що стимулювалися господарсько-економічними та політичними запитами тогочасного СРСР. Зв'язок із витоками і спадкоємність у розвитку ботаніки фітоценологічного спрямування проявилися в тій сприятли-

© В.С. ТКАЧЕНКО, 2014

вій атмосфері, яка складалася навколо творчості талановитого вченого й учителя Ю.Д. Клеопова. Напевно, завдяки цьому Г.І. Білику судилося підсумувати тривалий і дуже важливий етап у розвитку вітчизняної фітоценології, який дозрівав у другій половині ХХ ст. На цей час були здійснені вдалі спроби докладної класифікації рослинності, деталізоване геоботанічне районування України, складені макети дрібномасштабних та середньомасштабних карт рослинності, з'ясовані основні риси розвитку і формування рослинності багатьох регіонів України тощо.

Г.І Білик народився 7 квітня 1904 р. у с. Богущока Слобідка (тепер с. Чапаївка Золотоніського району Черкаської області), в селянській родині. Вищу освіту здобув у Київському інституті профосвіти (1927—1931 рр.), тепер це Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

1931 року Г.І. Білик вступив до аспірантури Інституту ботаніки АН УРСР, де під керівництвом Ю.Д. Клеопова вивчав рослинний покрив України, зокрема рослинність засолених ґрунтів, про яку на той час було надто мало відомостей. З пізнанням екологічних та структурних особливостей галофільної рослинності в нього неухильно зростав інтерес до територіальної диференціації, екологічних особливостей, еволюції та генезису цієї специфічної рослинності. Тому Гаврило Іванович здійснив численні експедиції в різні регіони України, переважно до басейну Сіверського Дінця, Придніпровської та Причорноморської низовин. Зібрані й опрацьовані ним матеріали були узагальнені в низці наукових публікацій, які стали значущим внеском у пізнання екологічної специфіки, таксономічного складу та географічної приуроченості галофільної рослинності України. У березні 1939 р. Г.І. Білик захистив кандидатську дисертацію на тему «Рослинність засолених ґрунтів лівобережжя середнього Дінця». Незабаром після цього він узагальнив і теоретично осмислив матеріали про галофільну рослинність на узбережжі Азовського і Чорного морів, річкових долин та приморських лиманів і подав до друку монографію «Солончакова рослинність приморської смуги УРСР» (Київ: Вид-во АН УРСР, 1941, 132 с.). Ця книга могла стати наступним етапом у пізнанні рослинності засо- лених земель, проте Друга світова війна зруйнувала

Г.І. Білик у роки Великої Вітчизняної війни
G.I. Bilyk during the Second World War

всі плани і задуми, а наклад згаданої монографії і всі експедиційні збори та рукописи загинули в окупованому Києві. Сам автор з труднощами дістався столиці, повертаючись із експедиційного відрядження в Татарбунарський район, і невдовзі добровольцем пішов на фронт.

Настали роки найважчих випробувань у житті Г.І. Білика, який разом із бійцями 6-ї Армії В.І. Чуйкова (під Сталінградом її перейменували на 8-му Гвардійську армію) подолав шлях від міста на Волзі до Берліна. За звитягу його було нагороджено орденами Червоної зірки, Вітчизняної війни II ступеня і численними медалями.

Після демобілізації у жовтні 1945 р. Г.І. Білик продовжує працювати в Інституті ботаніки. Він зосереджує науково-організаційну і дослідницьку роботу на найбільш нагальних у часи повоєнної руйнації напрямках: це організація й участь у комплексних ботанічних експедиціях до різних регіонів України (Закарпаття, Миколаївщина, Одещина, зони зрошення та ін.); проведення експериментальних досліджень з меліорації засолених угідь; реконструкція провідних кормових угідь, розробка теоретичних засад фітомеліорації, узагальнення стаціонарних досліджень та експериментів тощо. Всі ці роботи Гаврило Іванович тісно пов'язував із теоретичними дослідженнями з геоботаніки, що було найважливішим аспектом його творчості (класифікація рослинності, її динаміка, генезис, історія, еволюція, екологічні особливості, зрештою фіксація різноманітності різних типів

рослинності). У цей час виходять у світ такі його відомі монографії, як «Рослинність Закарпатської області УРСР» (1954), «Рослинність Нижнього Придніпров'я» (1956), «Рослинність засолених ґрунтів України, її розвиток, використання та поліпшення» (1963). Остання праця є підсумком багаторічного вивчення Г.І. Біликом галофільної рослинності України, вона й досі залишається основним посібником для всіх, хто докладно досліджує цей тип рослинності України і суміжних територій. Ця монографія стала основою його докторської дисертації, захищеної в 1964 р.

З 50-х років минулого століття Г.І. Білик приділяє пильну увагу степовій рослинності. У подальші десятиліття він здійснює численні експедиції в південно-східні та південні регіони України і до рівнинної частини Криму. Значна частина цих експедицій мала інспекційний характер з метою налагодження координації та контролю стаціонарних досліджень на ділянках заповідних степів, формування охоронних режимів, вивчення динаміки і продуктивності степових травостоїв. Інша частина цих досліджень слугувала для розробки класифікації степової рослинності, докладного геоботанічного районування та складання першої дрібномасштабної (1:1 000 000) карти рослинності України.

Г.І. Білика цікавили також питання флористики, екології й охорони природи. Гаврило Іванович описав два нових для науки види — *Puccinellia fominii* Bilyk (1940) і *P. syvaschica* Bilyk (1952), йому належить ряд цікавих флористичних знахідок, він першим зафіксував низку нових місцезнаходжень рідкісних видів рослин. Г.І. Білик став автором кількох геоботанічних карт України різних масштабів, ряду довідкових і навчальних картографічних видань та атласів. Спорідненим із картографуванням рослинного покриву України є геоботанічне районування, яке у нас розвивалося під керівництвом Г.І. Білика і відзначалося недосяжною тепер деталізацією (монографія «Геоботанічне районування Української РСР», 1977). Істотним досягненням в уніфікації підходів до розчленування рослинного покриву значної за розмірами території на класифікаційні одиниці, розробленим на еколого-фітоценотичній основі, була класифікаційна схема рослинності України. Під керівництвом Гаврила Івановича цю роботу здійснила група провідних співробітників відділу геоботаніки, довела її до рівня окремих формацій, повно охоплюючи всю рослинність України і допускаючи довільні допов-

Г.І. Білик — керівник відділу геоботаніки (1970 р.)
G.I. Bilyk, Head of Department of Geobotany (1970)

нення та деталізацію. З плином часу й досі відчуваєш вагомість цього внеску до вітчизняної фітоценології, який не знецінився і нині, за тотального переходу до класифікації на флористичній основі.

Г.І. Білик, очоливши в повоєнні роки (1955—1976) центр геоботанічної науки в Україні, гідно розвивав започатковані Ю.Д. Клеоповим і Є.М. Лавренком напрямки вивчення рослинного покриву України. Загалом він працював у такі часи, коли здійснювалися справді масштабні та фундаментальні дослідження рослинного покриву всіх куточків України, із значними узагальненнями закономірностей його розподілу, складу та історії формування. Цілком очікуваними були наміри підбити певні підсумки, щоб перейти до нових обривів. Такою ідеєю стала підготовка узагальнюючого чотиритомного видання «Рослинність УРСР» (1968—1973), до випуску якого доклали чималі зусилля Г.І. Білик. До нього з повним правом можна додати згадану раніше монографію «Рослинність засолених ґрунтів України ... » (Г.І. Білик, 1963). За видання цієї серії у 1973 р. автори (Г.І. Білик, Г.Ф. Бачурина, Д.Я. Афанасьєв) були удостоєні академічної премії імені М.Г. Холодного. Загалом Гаврило Іванович написав близько 140 праць, які досі мають велике наукове і прикладне значення. За свою наукову діяльність він був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора та кількома медалями.

Гаврила Івановича Білика знали як людину доброї душі, високої честі, чистого сумління, селянської ґрунтовності та інтелігентної ретельності, талановитого природодослідника. Він відомий організатор науки, ненав'язливий демокра-

Гаврило Іванович на святкуванні Першотравня (1970-ті роки)

Gavrylo Ivanovich at the 1st of May celebration (in 1970s)

Г.І. Білик — кавалер ордена Трудового Червоного Прапора (1982 р.)

G.I. Bilyk, a recipient of the Order of the Red Banner of Labour (1982)

тичний керівник, який очолював відділ геоботаніки впродовж 1949—1974 років, працював заступником директора Інституту (1949—1963) та директором (1963—1968). Загалом нелегким і славним був його життєвий шлях, який обірвався 9 листопада 1985 р. Цей шлях є прикладом беззавітного служіння науці і Батьківщині.

Світла пам'ять про Гаврила Івановича Білика завжди залишиться в наших серцях, її ще довго не зітре час, як реліктове світло наддалекої, вже згаслої зорі.

В.С. ТКАЧЕНКО